

Selefilğe Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan'ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi

Canip KOCAOĞLU

Doktora Öğrencisi
Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0002-9556-695X
canipkocaoglu@yahoo.com.tr

Öz

Suudi Arabistan ticari ve dini önem taşıyan bir ülkedir. Arabistan topraklarından çıkan petrol ve topraklar üzerinde olan Kâbe büyük öneme sahiptir. Osmanlı idaresinden İngilizlerin desteği ile çıkan Arabistan, Suud Ailesinin Vehhâbilğin kurucusu Abdullah.B.Vehhap ile yaptığı işbirliği sonucu Suudi Arabistan Krallığını kurmuşlardır. Suudi Krallığının Selefilik inancı altında kurduğu hâkimiyetin yıkılmaması için Selefilği çevre ülke halklarına benimsetmeye çalışmaktadır. Bu çalışma Selefilik inancının tarihsel süreci ve temel bazda doktrinleri hakkında detaylar vermektedir. Suudi Arabistan'ın Selefilik üzerine geliştirdiği politika bölge ülkelerinde de etkilerini göstermektedir. Yine bu çalışma Suudi Arabistan'ın dini ideolojisi olan Selefilği, rejimi ve hanedanlığı ayakta tutmak için dış politika aracı olarak nasıl kullandığından bahsetmektedir. Özellikle Suudi Arabistan'ın çevresinde Şii Hilali olması ve kendi petrol bölgelerinde Şii lerin yaşaması Suudi Rejimde güvenlik kaygıları yaratmaktadır. Suudi yönetimi bu bağlamda bölgenin güç dengelerine dikkat etmekte ve yaşanan gelişmeleri mezhepsel bakış açısıyla değerlendirmektedir. Başka bir yönden bu çalışma Suudi Arabistan Devletinin Selefilik inancını İslam ülkelerine nasıl yaymaya çalıştığını ve bunu hangi kaygılarla yaptığını açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arabistan, Selefilik, Cihad, Vehhâbilik, Arap Baharı.

Historical Overview to Salafism and the Strategy of Spreading the Politics Developed by Saudi Arabia on the Basis of Salafasim

Abstract

Saudi Arabia is an important country, which bears business and religious importance because of its rich oil reserve and Kabaa. Saudi Arabia left Ottoman administration with British support, established by cooperation of Saudi family and Muhammad İbn Abd al Wahhab, who is the founder of Wahhabism. Saudi Arabia is trying to propagate Wahhabism to the regional countries, in order to prevent its dominance under the Wahhabism belief. This article gives details about historical background of salafism belief and it’s basic doctrines. Politics which developed by Saudi Arabia upon salafism, also effect regional countries. The article also explains how Saudi Arabia uses salafism, it’s religious ideology, as foreing policy instrument to keep regime and dynasty alive. Especially, Shi’a crescent around Saudi Arabia and Shi’a population who live in the oil rich regions in Saudi Arabia, create security concerns for Saudi regime. Therefore, Saudis pays attention to region’s balance of power and evaluate developments with sectarian perspective. On the other hand, article try to explain how state of Saudi Arabia try to expand salafism belief to the Islam countries.

Key words: Arabia, Selefî İdeologies, Jihad, Wahhabism, The Arab Spring.

GİRİŞ

Suudi Arabistan, Arap Yarım Adasında coğrafi, ticari ve dini önem taşıyan bir bölgenin üzerinde kuruludur. Ülkenin üzerinde kurulduğu topraklarda zengin petrol yataklarının ve İslam dininin merkezi olan Kâbe’nin bulunması Suudi Arabistan devletinin önemini arttırmaktadır.

Bu topraklarda yaşayan halkların Bedevi kültüründen gelmesi ve çöl yaşamı, başka milletlerle kaynaşmasının önüne geçmiştir. Bu da bölge de yaşayan halkın homojen bir yapıda varlığını sürdürmesine ve kabile milliyetçilik duygularının devamını sağlayabilmiştir. İçine kapanık bir toplum yapısının olması ideolojilerin daha kolay yer bulmasına sebep olmuştur. Suudi Arabistan devletinin kuruluş ideolojisi olan temellerini Selefilikten alan Vehhabilik bunun bir sonucudur. Bu bağlamda çalışmamızda Suudi Devletinin kuruluş temeli olan Selefi ve Vehhabi düşüncenin ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Suudi Krallığı çevre ülkelerle olan ilişkilerinde rejimin güvenliğini sağlamak ve çıkarlarını korumak için temel politika aracı olarak Vehhabilik ve Selefilik ideolojilerini kullanmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız Suudi Arabistan’ın bölgesindeki mezhepsel tehdit algısını ve buna karşı politikasını incelemektedir.

SELEFİLİK KAVRAMI

Selef kelimesinin sözlük anlamı önce gelmek, geçmek ve geçmişte kalmak¹ anlamına geldiği gibi ıstılahı olarak yaşça büyük veya makam olarak önde gelenler, faizsiz borç verme, yapılan hayır işleri ve kendisinden sonrakiler tarafından görüşleri taklit edilen kimseyi ifade için de kullanılan bir kelimedir.²Selefi düşünceyle kastedilen ise, Hz. Muhammed, onu takip eden sahabe, tabiin ve tebeu’t-tabiinin benimsediği yoldur. Bu dönemin Müslümanlarına selef-i salih ismi verilmektedir ki bunun anlamı doğru İslam düşüncesini temsil etmiş olmalarıdır.³

İslam düşüncesi tarihinde selefilikle bazen bir mezhep kastedilmiş olsa da, daha ziyade İslam’la ilgili genel bir yaklaşımı ifade etmektedir ki bu da Peygamberimizden sonra takip eden üç neslin dini anlama biçimidir.⁴Kelam ve mezheplerle ilgili en eski kaynaklarda selefilik olgusuna rastlanmamaktadır. Söz konusu klasik Sünni kaynaklarda bu adla ne bir fırkadan ne de bir mezhepten bahsediliyor. Ancak selefilik ile ilişkilendirilen Sıfatıyye, Eseriyye, Selef,

---

¹ Merçil, Erdoğan, “Selef” md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları*, İstanbul, 1992, c. 6. cilt, s. 399.

² Mecdüddin Muhammed el Firuzabadi, *el Kamusu'l Muhit*, Beyrut, 2003, s. 820.

³ Birol Akgün-Gökhan Bozbaş, *Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği*, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi*, Konya, 2014, s. 5.

⁴ Hilmi Demir, *Aklı Karışıklar İçin Sünnilik ve Selefilik Rehberi*, Teostrateji Araştırmaları Merkezi, 2014, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/08/29/7751/akli-karisiklar-icin-selefilik-ve-sunnilik-rehberi>, s. 4. (07.06.2016)

Ashabu'l-Hadis denilen fırkalar mevcut olup bunlar inanç grupları olarak tanımlanabilir.⁵

Selefilği bir düşünce biçimi olarak ele almak gerektiğinde, bu düşünce biçimi 3 aşamada şekillenmektedir. Bunlar arasında;

- Her şeyi Kur'an ve Sünnete indirgemek,
- Eğer bir şey gelenekte yoksa kötüdür inancını kabul etmek,
- Batıl olan şeyin dinde akli kullanmak ve akla uygun hüküm vermek olduğunun kabul edilmesidir.⁶

İslam düşünce geleneğinde “ehl-i sünnet” amme ve hassa adıyla ikiye ayrılmaktadır. Maturidiyye ve Eş'ariyye mezhepleri birinci gruba bunun dışındaki itikadi mezhepler ise hassaya dâhildirler. Bu sonuncular, bazı yanlışlar yapmış da olsalar onlar tevhid ehli kabul edilmektedir. Hassa ise Selefiye ekolünü teşkil etmektedir. Bunlar sünnetin kemali adına uygulamada bulunan tevhid ehli bir zümre olarak kabul edilmektedir.⁷

“Ehl'i Sünnet ve'l-Cemaat” ifadesi ise, Hz. Muhammed'in sünnetini takip eden, ashab, tabiin ve tebe-i tabiinin yolunu izleyenlere verilen umumi addır. Bunların en önemli özelliği bidatlerden uzak durmaktır. Onların yolu en sağlam yoldur ve kıyamet gününe değin varlığını sürdürecektir ve kendilerinden yardım almaya layık kimseler sadece onlardır ve onlara uyanlar hidayet üzeredirler. Onlara karşı gelmek ise dalalete/sapkınlığa düşmek olarak kabul edilmiştir.⁸

Selefilğin temel kaygısı, dinin aslını muhafaza etmek amacıyla “nass”ı (Kur'an ve sünneti) yorumsuz olarak alıp uygulamaktır. Dolayısıyla onlara göre dini alanda yeni bir uygulama asla doğru değildir. Çünkü bu dini bozmak anlamına gelmektedir. Yapılması gereken tek şey, mutlak doğruyu temsil eden Asr-ı Saadet dönemine, yani, Hz. Muhammed, Sahabe ve Tabiin uygulamalarına dönmektir.⁹Selefin itikadi konulardaki sıkı tutumu, özellikle kader ve Allah'ın sıfatları konularında yoğunlaşmaktadır. Bunun dışında kalan konularda ise içtihatla bulunmak ve yorumlamaktan kaçınmamışlardır.¹⁰

---

⁵Hilmi Demir, Sürüm ve Versiyonlarıyla Selefilik, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/13666395559.Hilmi_Demir__Surum_ve_Versiyonlari_yla_Selefilik.pdf, s. 3. (07.06.2016)

⁶ Ahmet Akbulut, Tarihte ve Günümüzde Selefilik, “Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, Ensar Yayınları, 1. Basım, İstanbul-2014, s. 115.

⁷ Mustafa Hilmi, es Selefiyye, Beyrut, 1991, s. 62.

⁸ Abdullah bin Abdulhamid el-Eseri, Selef-i Salihin Akidesi, *Gruba Yayınları*, İstanbul, 2014 s. 8

⁹ Sönmez Kutlu, “İslam Düşüncesinde Gelenekçi Din Söyleminin Analizi”, *İslamiyet*, 10/3, 2007, s. 24-25.

¹⁰ Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, Kitabii Makiiliiti'l-İslamiyyin, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980, s. 290; Abdulmuni'm el-Ha:fiia, Mevsuatu 'l-Firaki ve 'l-Camaat, 2005; s. 127.

Günümüzdeki selefilerin en karakteristik özelliği mevcut her türlü siyasi sistemi ve resmi din eğitimlerini ret etmeleridir. Öte yandan bunlar, Haricilik, Şiilik ve Mutezile gibi fırkaları da yoldan çıkmış olarak kabul ettikleri gibi tasavvufu ve tasavvufi akımları da benimsememektedirler. Suudi Arabistan bölgesinde yaygın olan vehhabilik bunun en tipik örneğidir. Abdulaziz b. Baz ve Nasıruddin Elbani gibi şahsiyetlerin fikirlerini yaymayı görev edinmişlerdir. Demokratik rejimlerin asıl unsurları olan siyasi partilere karşı olan bu selefilik, oluşturacakları kendi düzenlerinde seçtikleri yöneticilere itaat prensibini kabul ederler. Başta Suud ve Körfez ülkelerinde varlıklarını gösteren bu selefiler siyasi parti vasıtasıyla iktidara gelmeyi öngören her türlü sistemi ret ederler.¹¹

Tarihi açıdan selefilik ele alındığında bir mezhep ya da ekolden ziyade dini bir ihya hareketi olarak görülebilir. Çünkü onların temel amacı, Kur'an ve hadis dışında hiçbir uygulamayı benimsememektir. Böylece dinin aslına irca edilmiş, bid'atlardan uzaklaşmış olmaktadır. Günümüzde Ahmet b. Hanbel, İbn Teymiye, ve Muhammed b. Abdilvehhab taraftarları gibi Ehl-i hadis te İslamcılığı benimsemişlerdir.¹²

AHMED B. HANBEL

Hanbeli mezhebi Ahmed b.Hanbel'in görüşlerine dayanan İslam dininin 4 büyük mezhebinden biridir. Ahmed b.Hanbel (ö.241/855) Merv kökenli olup bir rivayete göre ailesinin Bağdat'a göçü esnasında 780 yılında Merv'de, diğer bir rivayete göre ise Bağdat'ta doğmuştur.¹³

Hanbel küçük yaşta Kur'an ezberlemiş, Hadis ve Tabiin'lerin rivayetlerini ve Peygamberin ve ashabının hayatlarını öğrenerek dini bilgilerini arttırmaya çalışmıştır.

Hanbel'in hadis ilmi için Bağdat'ta 7 yıl eğitim aldığı bilinmektedir.186 H. Yılında Basra'ya gitmek suretiyle gezilerine başlamıştır. Ertesi yıl Hicaz a gitmiş ve bunu Basra, Kufe, Hicaz ve Yemen seyahatleri izlemiştir.¹⁴

Ahmed b, Hanbel etrafında ona tabii olanların kitap ve fetva yazmalarını hoş karşılamadığı gibi kendisi de böyle bir girişimde bulunmamıştır. Hadis literatüründe El-Müsned dışında hiçbir eseri kendisi yazmamıştır. Günümüze kadar gelen eserler ölümünden sonra talebeleri tarafından derlenmiş ve yazılmıştır.

---

¹¹ Ramazan Yıldırım, "Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik", Analiz, SETA, İstanbul, 2013, Sayı: 73, s. 8.

¹² Mehmet Zeki İçsan, Selefilik, İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri, 4. Basım, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012,s.18

¹³ Ferhat Koca, İslam Hukuk Tarihinde Selef Söylemler: Hanbeli Mezhebi, Ankara: Ankara Okulu, 2002, s. 31.

¹⁴ Muhammed Ebu Zehra, Mezhepler Tarihi, , Hisar Yayınevi, İstanbul,2014,s.576.

Hanbeli itikadının “İ’tikadü ehli’s-sünne” adlı kitabından çevrilen ve oğlu Abdullah’dan rivayet edilen bazı temel görüşlerini şunlardır.¹⁵

- Rasulullah’ın sahabelerinin üzerinde buldukları şeye sıkı-sıkı sarılmaktır.
- Bidatleri terk etmektir.
- Her bidati dalalet (sapıklık) olarak bilmektir.
- Sünnet’in gereklerinden olan tek bir hasleti bile terk eden, ona iman edip de kabul etmeyen; onun ehlinden olamaz.
- Kur’an, Allah Kelamı’dır ve mahluk/yaratılmış değildir.
- Kim namazı terk ederse o kafir olur.
- Sultana karşı savaşmak helal değildir ve insanlardan hiç kimse onlara karşı çıkması caiz değildir. Kim böyle yaparsa Sünnet’in ve doğru yolun haricinde bid’atçıdır.
- Kadere hayrı ve şerri ile iman etmektir. Bu konudaki hadisleri tasdik edip onlara inanmak gerekir.
- Kafir azabına iman etmek gerekir.
- Kafir olarak Allah’ın huzuruna çıkan kimseye azap eder onu bağışlamaz.

Hanbeli mezhebinin kuruluşu ile geçirdiği süreç içerisinde gösterdiği gelişmeden ve kullanılan metod’tan mezhebin üzerine kurduğu esasın imkânlar bağlamında naslara bağlı kalınması ve nasların anlaşılması fikri olduğu görülmektedir. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Hanbeli âlimleri İslam hukuk tarihi içinde eser taraftarı yani ehl-i hadis olarak tanınırlar. Buradaki eser, sırasıyla Kitap ve Sünnet naslarını ve kendilerine Selef adını verdikleri sahabe nesli başta olmak üzere tabiin ve tebeu’t-tabiinin görüş ve uygulamalarını takip etmek anlamına gelmektedir. Diğer Sünni mezheplerde olduğundan daha mutaassıp, olaylara kaşı müsamahasızlık içinde bulunmalarının sebebinin onların bu katı bid’at anlayışlarından kaynaklandığı görülmektedir.¹⁶

Eserci ve Selefi olmanın, özellikle de akaid konularında te’vilden kaçınmanın tabii sonucu olarak Hanbeli âlimleri lafızlara ve onların zahiri erine ağırlık vermişlerdir. Ancak sınırsız olaylara sınırlı naslarla ve bunların lafzi (literal) yorumlarıyla hareket etmek sonuçta tabii olarak uygulamada bir tıkanmaya yol açacaktır. Hanbeliler ‘in bu çıkmaza düşmemek için insanın gerçek niyet ve maksadına (sübjektif irade) ayrı bir önem verdikleri görülmektedir. Ayrıca bu sübjektif irade alanını “sedd-i zerai” prensibiyle kontrol ederek meşru amaçlar için araçların da meşru olması hususuna özel bir önem atfetmişlerdir. Buda mezhebin günümüzdeki

---

¹⁵ İmam Ahmed İbn Hanbel eş-Şeybani, Ehli Sünnet ‘in Esasları, *Mercan Kitap* 1.Basım, İstanbul, 2016,s 11.

¹⁶ Ferhat Koca ,Hanbeli Mezhebi,*TDV İslam Ansiklopedisi*,Ankara,1997, cilt 15,s 538.

katı uygulamalarına zemin hazırlamış ve günümüze kadar varlığını devam ettirmesine ve çeşitli ideolojilerin filizlenmesine sebep olmuştur.¹⁷

Hanbeliler istishab deliline dayanarak Kur'an ve Sünnette Allah tarafından yasaklanmamış hiçbir şeyin şeriat adına yasaklanamayacağını savunmalarına rağmen daha sonra mutaassıplaşmalarından dolayı eleştirilere maruz kalmışlardır. Hanbelilerin bu katı davranışları, sadece ilmi alana nüfuz etmemiş günlük hayatta da bidat ehli olarak gördükleri kişilere karşı tavır almışlar ve halkı onlar aleyhine kışkırtmışlardır. Kendileri için tehlikeli gördükleri kimseleri öldürerek yok etmekten geri durmamışlardır.¹⁸

XIX ve XX. yüzyıllarda Vehhabilerin, Hicaz ve Necid bölgesindeki İslam'ın kültür varlıkları olan birçok kabir ve türbeyi bidat ve hurafelere karşı çıkmak adına yıkmaları, kendi tevhid anlayışlarını benimsemeyenleri kâfir ve müşrik ilan ederek onlarla savaşı caiz görmeleri, mallarını ganimet kabul etmeleri ve bu uğurda Hicaz, Suriye ve Irak bölgelerinde birçok savaşa girmelerinde siyasi ve sosyal birtakım olaylar yanında Hanbelilerin katı tutumlarının, mücadeleci ve müdahaleci ideolojilerinin de etkisi vardır.¹⁹

İBN TEYMIYE

Takiyyuddin Ebu'l-Abbas b. Abdilhalim b. Teymiye 661/1263 yılında Harran'da doğmuş, ilim ehli bir aileye mensup Hanbeli âlimlerindedir.²⁰ İbn Teymiyenin olduğu dönemde İslam dünyası karışıklıklar içerisindedir. Bir yandan Moğol tehdidi diğer yanda ise haçlı saldırıları İslam coğrafyasını tehdit ediyordu. Bu dönemde Memlûklü devleti kurulmuş ve bu saldırılara karşı bir set görevi üstlenmiştir.²¹

İbn Teymiye küçük yaşlarda Kur'an hafız olmuş, henüz yirmi yaşına basmadan Kur'an, fıkıh, hesap, hadis, kelâm ve felsefe alanlarında zamanının tanınan âlimlerinden biri olmuştur. İbn Teymiye mantık ilmini yıkmak için bir eser yazdığı düşünülecek olursa, bu ilimde de geniş bir bilgiye sahip olduğu görülür.²² Teymiye ders vermenin yanında fetvada veriyordu. Ancak alışılmış medrese metodunun dışına çıktığı için ve muhalif görüştekileri eleştirdiği için kendisi de tepki alıyordu. Eski âlimlerin görüşlerine sıkı sıkıya bağlılığı kabul etmiyor, insanları selef olarak tabir edilen ilk dönemin yoluna ve uygulamalarına çağırıyordu.²³

Selefi algı; Kur'anı aklı göre değil Sünnete göre yorumlamak, sünneti Hz. Peygamberin uygulaması olarak değil, Kur'anın açıklaması olarak görmek, Kur'anın evrenselliğine ve her insanı muhatap almasını kabul etmemektir. Selefi

---

¹⁷ Koca A.e.g s 538.

¹⁸ Koca A.e.g s 539.

¹⁹ Koca A.e.g s 539.

²⁰ Hüseyin Aydın, İbn Teymiyeye Göre Kelam ve Kelamcılar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt VII / 1, Sivas, Haziran- 2003, s 212.

²¹ İbrahim Hasan, İslam Tarihi Ansiklopedisi, *Kayıhan Yayınları*, İstanbul, s 139.

²² Zehra, A.e.g s. 699.

²³ Enver Arpa, İbn Teymiye nin Kur'an Anlayışı, *Fecr Yayınları*, İstanbul-2010, s 25.

düşünceye göre akıllı olanın dini olamaz. Akıl dine girinceye kadar gerekir. İnsanı temel almayan, ona Kur’anın verdiği değeri görmeyen bu düşünce bireyin iradesini devre dışı bırakmaktadır. Selefi mantık, geleceği planlamak ve kurmak için değil, eski uygulamalar ile dini geleceği yapılandırma düşüncesidir.²⁴

İbn Teymiyeninde görüşleri olan bu düşünceler zamanımızda Selefilik’in temel ideolojilerini oluşturmakta ve din üzerinde akıllı işletmeyi ve düşünmeyi yok sayan bu ideoloji radikalizm inde doğmasına sebep olmaktadır. İbn Teymiye döneminde “Selefiyye” ifadesinin kullanımı, salt lügati bir anlamdan, ideojik bir anlamı ifade eden bir yola girmiştir. Sonraki asırlarda Radikal ideolojinin temel kaynağı olarak görülen Teymiye 18 ve 19 yy. da yeniden ortaya çıkarılmış ve düşüncesi Abdullah Bin Vehhab ile Suudi Selefilik ya da Vehhabizm denilen bir ideoloji içerisinde devam etmiştir.

VEHHABİLİK

Vehhabilik Muhammed b. Abdulvahhap tarafından kurulmuş, kökenini İmam Ahmed b. Hanbel’in (880-855) mezhebinden alan Sünni mezheplerdendir. Ancak, peygamberlerin mezarları ile kutsal yerlerin ziyaretinin İslami inanca aykırı olduğunu ileri süren İbn-i Teymiye’nin (1263-1328) İslam anlayışı Vehhabi mezhebinin ana prensiplerini oluşturur. Ayrıca Suudi Arabistan devleti bu prensipler üzerine kurulmuştur.

Muhammed b. Abdulvahhap

Vehhabi ideolojisinin kurucusu 1703 yılında Riyad’ın Uyeyna kasabasında doğan Teym kabilesinden Muhammed b. Abdülvehhab b. Süleyman b. Ali et-Temimi en-Necdi’dir.²⁵

Temim kabilesi ticaret ve ziraatla uğraşan Arabistan’ın en güçlü ve saygın kabilesiydi. İbn Abdülvehhab’ın dedesi Süleyman b. Ali Necid’in önemli alimlerindendi. İbn Abdülvehhab küçük yaşta Kur’an öğrendi. Hanbeli ulemadan olan ve Uyeyne kadılığı yapan babası Abdülvehhab b. Süleyman’dan tefsir, fıkıh ve hadis öğrendi.²⁶ Medine’de dönemin ileri alimlerinden olan Abdullah bin İbrahim bin Seyf en-Necdi başta olmak üzere dini ilimlerini tahsil etti.²⁷

Daha sonra Basra’ya gitti burada halkın bazı dini inançlarına karşı çıktığı için uzaklaştırıldı. 1740 yılında babasının vefatı sonrasında yanlış olduğunu düşündüğü bazı dini uygulamalara karşı reform hareketi başlatmıştır. Fakat büyük bir muhalefetle karşılaşmış ve kendisine yapılan suikast girişiminden sonra Hureymila’yı terk ederek Uyeyne’ye dönmüş.²⁸

---

²⁴Akbulut, A.e.g s 125.

²⁵Jean Raymond, Vehhabiler’in Ortaya Çıkışı, (Çev: Ramazan Adıbelli), *Karahan Yayınları* Adana, Kasım-2010, s.5.

²⁶Mehmet Ali Büyükkara, Suudi Arabistan ve Vehhabilik, *Rağbet Yayınları*, İstanbul, , 2004, s.21.

²⁷DİA C:30 s.492.

²⁸DİA c:30 s.491.

Uyeyne Emir'i Osman b. Muammer tarafından iyi karşılanmış ve himayesine alınmıştır. Fikirlerinin yayılması için siyasi destek görmüş ve emir bir akrabası ile evlendirerek ona arkada çıkmıştır. Abdülvehap burada kaldığı süre içerisinde sadece görüşlerini yaymakla kalmamış aynı zamanda bunları uygulama imkânı da bulmuştur. Uyeyne deki türbeler, kutsal sayılan ağaçlar ve yerler Muammer'in de yardımcılarıyla Abdülvehhab tarafından yok edilmişlerdir. Hatta bölgedeki bazı Sahabe mezarları da Muammerin askeri gücü korumasında Abdülvehap tarafından yıkılmıştır.²⁹

Bu gelişmeler ışığında bölgenin Osmanlı Devleti mümessili ve Beni Halid kabilesinin şeyhi olan Süleyman b. Muhammed El- Hamidi Abdülvehhab' ın bölgede artan nüfuzunu göz önüne alarak bölgesindeki siyasi yapının yapılan propagandalarla bozularak bunun kendi otoritesine zarar vereceğini düşünmüştür. Hamidi Uyeyne Emir'i Muammer'e Abdülvehhab' ın halkı kışkırttığı ve arasına nifak soktuğu gerekçesiyle cezalandırılmasını istemiş ve Ahsa ile olan bütün ticari ilişkilerini de kesmiştir. Durumun vahametini anlayan Uyeyne Emir'i Abdülvehap'ın bölgeyi terk etmesini istemiştir. Abdülvehap da bunun üzerine bölgeyi terk ederek 1745 de Suud ailesinin yönetimindeki Diriye ye gitmek zorunda kalmıştır.³⁰

Burada Diriye Emir'i Muhammed b. Suud ile anlaşarak birbirlerini desteklemeye karar vermişlerdir. Muhammed b.Suud Abdülvehhab ın kızıyla evlenerek bu anlaşmayı sağlamlaştırmıştır. Bu ittifakla Vehhabilik bölgede hızla yayılarak dini kimliğinin yanında siyasi bir kimlikte kazandı. Böylece Suudi Hanedanlığının da temelleri oluşmaya başlamıştır.³¹

Suud ailesi Vehhabilik aracılığıyla diğer aşiretler üzerinde bir üstünlük sağlamıştır.³² Muhammed b. Abdülvehhab kitap ve mektuplarla başlayan kendi doktrinlerini yaymasını amaçlayan Cihadi, Suud ailesiyle yaptığı ittifak sonrasında bir savaş haline dönüşmüştür. Vehhabiler savaştıkları kabilelerin mallarını beşte birini devlete geri kalanını da Vehhabi savaşçılar kendi aralarında paylaşırlardı. Suudiler ele geçirdikleri bölgelerde kendi inançları doğrultusunda yeni bir toplumsal ve dini yapılanmaya gitmişlerdir. Bu mücadelelerin sonunda İbn Abdülvehhab çevre kabilelerden kendilerine biat almışlardır.³³

Muhammed b. Abdülvehhab 1792 yılında vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra geliştirdiği akım büyüyerek devam etmiştir.

---

²⁹ Büyükkara a.e.g.,s.22.

³⁰ Zekeriya Kurşun, Necid ve Ahsa 'da Osmanlı Hakimiyeti, *Türk Tarih Kurumu Basım Evi*, Ankara, 1998.s.18.

³¹ Raymond a.e.g.,s.6

³² Sıddık Kahraman, Selefî Düşünce ile Vehhâbilik Ekseninde Orta Doğu'yu Düşünmek ,*1.Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri*, Kırıkkale, KÜSBE,Kasım-2014,s.379.

³³ Selda Güner, Vehhabi-Suudiler(1744-1819), *Tarih Vakfı Yurt Yayınları* , İstanbul, , 2013,s.68-69.

Vehhabilik İnancı

Vehhabiliğin ilk doğduğu bölge Arabistan Yarım Adasının orta kısmında bulunan ve geçiş güzergâhlarının da merkezinde olan Necd Bölgesidir. Necd toprakları Arap yarım adasının iç bölgelerini oluşturan üç bölgeden biriydi.³⁴Necd bölgesinde çoğunluğu Güney Arabistan’dan göç eden Bedevi ve Hazari kabileler yaşamaktaydı. Hazariler vaha ve vadilerde kurulmuş kasaba ve şehirlerde yaşayan ticaret ve tarımla uğraşan halktı. Bedeviler ise çöllerde yaşayan hayvancılıkla uğraşan göçer Arap aşiretleriydi.³⁵

Çöldeki ağır coğrafi şartlar bölge halkını yabancı işgallerine karşı korumuştur. İçinde yaşadıkları coğrafi ve sosyal şartlar nedeniyle aralarındaki dayanışma olgusu çok yüksekti. Bu dayanışmaya kabilecilik ya da asabiyet denirdi. Bedeviler arasında İslam öncesine dayanan inanışlar varlığını devam ettirmekteydi. Gök olaylarını halen kutsal sayıyorlardı. Böyle iptidai bir inanışın olduğu bir toplumda Vehhabiliğin yer bulması da kolay olmuştur.³⁶

Bölgenin yukarıda anlatılan iptidai yaşam biçimi arasında Selefi inancı temel alan Vehhabilik inancı teşekkül etmiştir. Bu inanç ilhamını İbn Teymiye den alarak Vehhabilikle aktif Selefilik dönemine girilmekteydi. İlhamını İbni Teymiye’den alan Vehhabiliğin kurucusu Muhammed b. Abdilvehhap’ın hareketinin özellikle Selefilğin uzantısı olarak görülmesindeki temel sebep, İslam’ın başlangıcındaki döneme geri dönülmesinin istenmesi ve din deki bidatlerle savaşılmamasının istenmesidir.³⁷

Osmanlı Devleti de kendi topraklarındaki karışıklıklar zamanında çıkan bu hareketi Harici olarak nitelendirmiştir. Çünkü onlar diğer din sahiplerini Ehl-i Kitap olarak görmekteydiler. Ancak onlar Türkleri müşrik ve kafir olarak görüyorlardı.

Muhammed b. Abdilvehhab’ın inşa ettiği Vehhabilik Kur'an ve Hadis dışında akli delillerin kabul edilmesini doğru bulmayan, Kur'an'ın yorumlanmasında nass'larda bahsedilenlerin zahiri ve kuru anlamını esas almasını kabul eden bir inanca sahipti.³⁸ İbn. Abdülvehhab genel ahlaki bozulan yapıya karşı çıkmış, kendine göre tasavvufun geliştirdiği zararlı davranışları ve inançları ret etmiştir. İbn-i Teymiye'nin düşüncesinde de olduğu gibi Selefin sünnetine dönmeyi esas almıştır.³⁹

Vehhabiliğin doktrini oldukça basittir. İslam'ın aslına peygamberin sünnetine dönüş olarak açıklanabilir. Ona göre Kur'an'ın mecaz anlamlarına bakmadan yalın olarak anlaşılması gerekir. Haramı haram, Helali de helal kılan yalnız Allah'tır. Hz.

---

³⁴ Kurşun a,e,g. ,s. 2.

³⁵ Kurşun a,e,g. ,s. 11.

³⁶ Mustafa Fayda, “Bedevi”,DİA, 5,s.313.

³⁷ Ethem Ruhi Fırlı, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri , *Şa-to Yayınları* , İstanbul, ,11. Basım, s .105.

³⁸ Kurşun a.e.g. ,s.25.

³⁹ Güner a.e.g. ,s.51

Muhammed'in dışında hiç kimsenin sözü kabul edilmemelidir. Onun için hangi sebeple olursa olsun farz namazlarını terk edenler ve zekât vermeyenler kâfir olurlar⁴⁰

Vehhabiler için iman kalple tasdik, dille söyleme ve rükünlerle edim edilmesi sebebiyle artar ya da eksilir. Rükünlerle edim etmeyen kimse, imandan uzaklaşmış olur. Bu kimseler için imansız olanlar hakkında hüküm ne ise o hüküm verilir.⁴¹ İbn. Abdülvehhap için şefaaf yalnız Allah 'ın izniyle olur. Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere hiçbir veli, ermiş ya da sahabe 'den birinin bu yetkiye sahip olmayacağını belirtirler. Dolayısıyla böyle bir şefaati beklemek onlar için şirke yol açan bir davranıştır. Dua ederken de oraya Hz. Peygamberi ya da Salih bir kişiyi aracı koymak yine onun için Cahiliye Dönemindeki davranışlarla aynı kabul edilmiş ve şirk sayılmıştır.⁴²

İbn. Abdülvehhap mezar ziyaretlerini de ziyaret edileni aracı kılmak tehlikesi her zaman olduğundan, kabir başında dua etmek, kabir yanında namaz kılmayı şirk olarak görmüştür. İbadette riya, adak kurbanı, muska ve resim yapmayı da şirk saymıştır.⁴³ İbn. Abdülvehhap için tevhidin bizzat yaşanması gerekir. Çünkü amel ile iman bütündür ve bu bid'atlerden sakınmayanlar ve dinin gereklerini yerine getirmeyenler şirkten kurtulmuş olamazlar. Tasavvuf ve tarikatlar sonradan ortaya çıkmalarından dolayı bidattirler. Güvenilmez ve uydurma bir yoldadırlar.⁴⁴

Vehhabiler kitap ve sünnet haricindeki her yeni şeyi bidat olarak kabul etmişlerdir. Bu da onlara göre bidat çıkaranlarla mücadele etme ve savaşıma sonucunu getirmiştir. Vehhabiler için İslam ümmeti kendileri gibi düşünenlerdir. Kendileri gibi düşünmeyenleri Ümmet sınıfına sokmadıkları için onlarla kılıç çekip savaşmak normal bir davranıştır.⁴⁵ Vehhabi mezhebinde ve günümüzdeki Selefî Örgütlerdeki Cihad fikrinin temelinde bu inancın yattığını söylemek doğru olacaktır.

CİHADİ SELEFİLİK

1960 lı yılların son döneminden itibaren kaba kuvveti öne çıkaran Selefilik anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. Mısırlı Seyyid Kutub un görüşlerinden etkilenen Cihadi Selefiler ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Seyyid Kutub a göre Allah inancı, Yaratıcının Allah olduğuna inanan herkes dünya üzerindeki insanların kurdukları, düzenlere baş kaldırmalı ve yeniden dünyada şeriata hakim olması için beşeri egemenliğe son verilmelidir.⁴⁷ Kutub, Cihadı ülke

---

⁴⁰ Kurşun a.e.g., s.20

⁴¹ Mustafa ÖZ, Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi, *Ensar*, 1. Basım, İstanbul, 2012, s.420.

⁴² Kurşun a.e.g., s.25.

⁴³ Kurşun a.e.g., s.26.

⁴⁴ Büyükkara a.e.g., s.26.

⁴⁵ Öz a.e.g., s.418.

⁴⁶ Whelan, Richard, El-Kaidecilik İslam'a Tehdit, Dünya'ya Tehdit (Çev. Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, Pınar Arıkan), *Platin Yayınları*, Ankara, 2005, s.69.

⁴⁷ Seyyid Kutub, İslamda Cihad, (Çev. H. Hüseyin Yılmaz), *Özgü Yayınları*, İstanbul, s. 24-25.

savunması ile ele alınmasına karşı çıkmakta ve bu söylemlerin İslam’a uymadığını savunmaktadır. Kutub’ a göre “İslam coğrafi sınırlar içerisine sıkıştırılarak, diğer bölgelerdeki insanları kula kulluktan kurtarmazsa, İslam’ın evrensel mesajını yaymazsa, bir gün gelir İslam’a düşman güçlerin saldırısına maruz kalıp kendi varlıklarını savunmak zorunda kalırlar.”⁴⁸ Cihadilerde tekfir konusu ise geneldir. Sadece özel kişiler değil devlet ve kurumları da tekfir edilmektedir. Devlet dinden uzaklaşmışsa devlet yönetim tarzına hatta bizzat devlet organlarına karşı etkin başkaldırı başlatılmalıdır.⁴⁹

Cihadi Selefiyye'nin günümüzdeki en önemli aksiyon ismi 2011 yılında ABD operasyonu ile öldürülen Bin Ladin'in dir. 1980' lerde Rus işgaline karşı Afgan Cihadı Ladin in ve ABD'nin desteğinde bu ideolojik temeller üzerine kurulmuştur. Afgan Cihadının sona ermesi ile açıkta kalan savaşçılar Cihadi Selefiye doktrini altında Küresel Cihad adı verdikleri bir ideoloji altında birleşerek El-Kaide ve İŞİD gibi örgütler kurmuşlardır. Kutub' un Cihad ile ilgili görüşleri El-Kaide ve İŞİD gibi örgütlerin referans kaynağı olmuştur.

SELEFİLİĞİN DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK ETKİNLİĞİ

Suudi Arabistan’ın etkin olarak kullandığı bölgesel dinamik, mezhep farklılıkları üzerinden yürüttüğü dış politikadır. Arabistan ve Türkiye nüfus çoğunluğu Sünni ülkelerdendir. İran, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerin ise nüfusları Şii ağırlıklıdır. Ayrıca Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerinde ciddi bir Şii nüfusu bulunmaktadır.

Suudi Arabistan bölgenin en büyük sınırlarına sahip üzerinde önemli petrol rezervleri barındıran ve ülkesinde Sünni nüfus barındıran bir ülkedir. İslam dünyasının kutsal şehirleri Mekke ve Medine burada bulunmaktadır. Çevre ülkeleri ise Şii nüfus ağırlıklı ülkelerdir. Ayrıca kendi ülkesi dâhil birçok Arap ülkesinde de ciddi Şii nüfusu bulunmaktadır.

Suudi Arabistan çevresini saran Şii Hilaline karşı etki alanını genişletmek için dünyanın diğer bölgelerinde kendi mezhepsel görüşünü yaymak istemektedir.

Suudi Arabistan'ın iki politik hedefi vardır Bunlardan birincisi ülkede yönetimde olan hanedanı güvenlik altına almak ikincisi ise ülkeyi yabancı işgaline karşı korumaktır. Suudi Devleti bunları sağlamak için dört dış politika hedefi belirlemiştir. Bunlar; 1) Dini unsurlar ve İslam’ı dünya genelinde yaymak ve korumak, 2) Arap davalarını desteklemek, 3) Ülkenin ekonomik düzenini muhafaza etmek, 4) Bölgesel istikrarı ve rejimin güvenliğini sağlamaktır.⁵⁰

Suudi Arabistan dış politika ile dış politika parametreleri içerisinde hem Arap milliyetçiliği hem de İslam düşüncesi aynı anda yer almakta ve kendini İslam'ın temsilcisi olarak görmektedirler. Bu görüşlerini bölgedeki ekonomik ve askeri güç

---

⁴⁸ Kutub a.e.g.,s.37.

⁴⁹ Dini Araştırmalar Cilt:7, s .20, ss 233.

⁵⁰ Ali Oğuz Diriöz,”Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri”Ortadoğu Analiz,2012,s.97.

dengeleri ile birlikte kendi meşruluğunu ve güvenliğine yönelen siyasi tehditlere karşı da kullanmaktadırlar.⁵¹

Bu parametreler ışığında bakıldığında Suudi Arabistan iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da din unsuruna ve İslam ülkeleriyle dayanışmaya büyük önem vermektedir. Hac dolayısıyla bütün Müslüman ülkelerle çeşitli seviyelerde ilişkileri bulunmaktadır. Ayrıca İslam Konferansı Örgütü ve İslam Bankası gibi ülke sınırları içerisinde bulunan kuruluşlar aracılığıyla da Müslüman ülkelerle ilişkisini ve işbirliğini sürdürmektedir.

Müslüman ülkelerle diyalogu yakın tutmak dış politikada önemli bir unsurdur. Mezhepsel açıdan Basra Körfezi'nde Sünni İslam gücü olarak varlığını sürdürmektedir. Basra bölgesinde önemli askeri güce sahip ülkelerden biridir. Bölgedeki Şii unsurları Suudi Rejimi kendine tehdit olarak görmekte ve Arap baharı sonrasında İran'ın Şii Hilal'i kurma ihtimali Suudi Arabistan'ı rahatsız etmekte ve Sünni bloğu güçlendirmek için gerekli adımları atmaktan çekinmemektedir.⁵²

Ülkenin bağlı olduğu siyasi ideolojinin temelini Vehhabilik oluşturmaktadır. Suudi yönetimi ve Vehhabilik anlayışını çevre ülkelere ve İslam dünyasına yayma gayretindedir. Bu gayretin temel sebebi rejimleri ve İslami anlayışları bakımında Şiiliği ve batılılaşmayı tehdit olarak görmesidir.⁵³

Suudi Arabistan maddi olarak hem yardım hem de fon sağlayabilmesi bakımından en önemli unsuru Petrol dur. Arabistan Arap davalarına çok önemli yardımlar yapmaktadır. Suudi Arabistan 2009 yılında Filistinli mültecilere iki buçuk milyar dolar yardımda bulunmuştur. Suudi Arabistan'ın çevre ülkeleriyle olan bu ilişkileri onun dış politikasına destek sağlamakta ve Vehhabi inancını bölgede yaymasını kolaylaştırmaktadır.⁵⁴

Selefilik ve Afrika Kıtası

Suudi Rejimi Afrika'da Vehhabiliği yaymak için büyük yatırımlar yaparak faaliyetlerde bulunmaktadır.

Suudi Arabistan'ın Afrika'daki etkileri 1970'li yıllardan itibaren arttığı görülmektedir. Müslümanların kutsal şehirlerinin Suudi Arabistan da olması Afrika'da bulunan Müslümanları bu beldelere çekmektedir. Sudan, Nijerya, Somali, Mali Müslümanları açısından Suudi Arabistan'ın özel bir yeri vardır. Suudi Arabistan'da bu ülkelere karşı ilgisiz kalmamış yardım ve eğitim üzerinden ilişkilerini geliştirmiştir. Suudi Rejimi Mali, Sudan ve Çadlı öğrencilere

---

⁵¹ Ertan Efeğil, "Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler" Ortadoğu Analiz, 2013, s.106.

⁵² Diriöz a.e.g., s.97.

⁵³ H. St. John Philby, "Saudi Arabia", Londra, Ernest Benn Limited, 1955, s. 33-59.

⁵⁴ Buğra Özler, "Müttefik Krallar ve Stratejik Müttefikin Yakınlaşması" https://www.academia.edu/12706198/Muttefik_Krallar_ve_Stratejik_Muttefik_Turkiye-Suudi_Arabistan_Yakinlasmasi, 30.09.2015.

Arabistan'da dini eğitim görmeleri için burs sağlamaktadır. Somali ve Malide yaşanan kuraklıklarda ilk yardımlar Suudi Rejimi tarafından gönderilmiştir.⁵⁵

Ülkeler bazında Selefilik'in durumuna bakılacak olursa, Batı Afrika'da Nijerya tasavvufun etkilenip toplumsal olarak tasavvufu kültürel ve sosyal anlamda bir parçası haline getiren bir halktır. Ahmet el-Ticani tarafından kurulan Ticanilik Tarikatı ülkedeki en yaygın dini akımdır. Bu tarikatın ardından ikinci sırada Kadirilik Tarikatı gelmektedir. Ancak toplumsal etkileşimler ile bu tarikatlardan Suudi Arabistan'daki Vehhabilik ile iletişime geçilmesi sonucu Selefi akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımların en önde geleni "İzale Hareketi" olarak adlandırılır.⁵⁶Bu hareketin Suudi Rejimi ile ilişkileri bulunmaktadır. Ayrıca Nijerya'nın Adalet Bakanlığındaki en önemli yargıçlarından biri olan "Ebuko Gami" de Selefi-Vehhabidir.

2002 yılında Nijerya'da Muhammed Yusuf tarafından kurulan Boko Haram Selefi bir örgüttür. Davet ve Cihad için Ehl-i Sünnet Cemaati adıyla kurulmuştur. Boko Haram "Batılı/ Modern Eğitim Haramdır" anlamına gelmektedir. Halen günümüzde etkinliğini sürdürmekte ve silahlı eylemler yapmaktadır.⁵⁷

Batı Afrika'da yirminci yüzyılda Malide etkinliği olan Subbanu Hareketi Vehhabiliğin uzantısı olarak görülmektedir. 1950 yılından sonra Gine ve Sierra Lone gibi ülkelere yayılmaya başlamıştır.⁵⁸

Afrika'da Selefilikten etkilenen diğer bir ülkede Somali'dir. Somali İslamiyet'in ortaya çıkışı ile İslamiyet'e girmiştir. Ülke halkı kendilerinin Somali'ye göç etmek zorunda olan ilk Müslümanlar sayesinde İslamiyet'e girdiklerini inanmaktadırlar. Somali'deki haklar ilk önce Şii mezhebini benimsemişlerdir. Daha sonra Suudi Arabistan'ın inancını bölgeye ihraç etmesi sonucu Vehhabilik etkin bir mezhep haline gelmiştir. Günümüzde Somali'de Selefi bir örgüt olan El- Kaide örgütü ile bağlantılı Eş- Şebab faaliyetini sürdürmektedir.⁵⁹

Suudi Arabistan'ın desteği ile Yemen'in kuzeyinde olan Demmac köyünde kurulan Demmac Darül Hadis isimli okulda Vehhabi öğretileri okutulmaktadır. Uganda'da ise Suudi Arabistan, ülkenin alt yapısını kurmak için okul, cami, hastane gibi kuruluşlar yaparak bu ülkeyle ilişkilerini geliştirmiş ve bölgeye kendi ideolojik görüşü olan Selefi düşüncesini yaymak için köprüler kurmuştur.

---

⁵⁵ İbrahim Tıgılı, " Afrika'da Suudi Arabistan-İran Rekabeti", (Çevrimiçi) <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/afrikada-suudi-arabistan-rekabeti>, 03 Mart 2017.

⁵⁶ Fuad Ferhavi,Nijerya'da Şiddet,Radikalizm ve Boko Haram, , *USAK Yayınları* , Ankara,2015, s.10

⁵⁷ Ferhavi a.e.g.s.91.

⁵⁸ Jamil M.Abu'n Nasr-Loimer Roman,İslam in the Wold Today :A Hand Book of Politics, Religion, Culture,and Society,Ende,Newyork,2010,ss.418

⁵⁹ Ahmad Ali Jimale, The Invention of Somalia,*The Red Sea Press*,Lawrence Ville,NJ,1995,s.1.

Selefilik ve Asya Kıtası

Asya'da Hindistan'da Şah Veliyullah tarafından kurulan Ehl-i Hadis Cemaati tasavvufu ve bidatleri reddetmeleri ve hadisleri zahiri anlamıyla anlamaları ve mezar ziyaretlerine ret etmelerinden dolayı ve Vehhabilikle birlikte anılırlar.⁶⁰

Kafkaslar ve Orta Asya'da ise Suudi Arabistan devletinin etkinliği Sovyetler Birliğini çökmesi ile başlamıştır. Bölgede meydana gelen ideolojik boşluk Vehhabilik ile doldurulmaya çalışılmıştır. Buradaki ülkelerden öğrenci alan Suudi Arabistan ve Kuveyt kendi inançlarıyla eğitim verdikleri gençler, kendi ülkelerine döndüklerinde buralarda Vehhabiliği yaymaya başlamışlardır. Özellikle Vehhabilik Sovyetlerin çöküşü ile ekonomisi bozulan bölge ülkelerin gençleri arasında taban bulmuştur. Suudi Arabistan ayrıca bölgede mali fonlar, sivil toplum örgütleri ve TV yayınları ile Vehhabiliğin bölgede etkisini arttırmaya çalışmaktadır. Çeçenlerin arasında da etkinlik gösteren Vehhabilik, özellikle 2. Çeçen Savaşı sırasında Suudi Arabistan'dan gelen yardımlar ile Vehhabiliğin Çeçen halkı arasında etkinliğini artmıştır.⁶¹

Suudi Arabistanın Kafkaslarda etkinliğinin bir sebebidir, Rusya'nın Sünni bloğun liderliğine soyunan Suudi Arabistan ile ilişkilerinin, hiç dostça olmayışı ve iki devletin birbirlerine hep kuşkuyla yaklaşmış olmalarıdır. İki devlet arasındaki dostça olmayan ilişkilerin nedenlerinden biri, her iki ülkenin dünyanın en büyük ham petrol üreticisi ve ihracatçısı olmalarından kaynaklanan aralarındaki rekabettir. Diğerleri ise Rusların İrani hem müttefik hemde bölgede ABD etkinliğini engelleyecek bir faktör olarak görmesi ve ağırlığını Şii lerden yana koymasındadır. Rusya bu rekabette dünya petrol fiyatlarının belirlenmesinde Suudi Arabistan'ın oynadığı rolden rahatsızdır. Rus yönetimi, Suudi Arabistan'ın Rus ekonomisine zarar vermeye yönelik kasıtlı davranışlar sergilediğini düşünmektedir. İlişkileri geren daha önemli neden, Rusya'nın; Suudi Arabistan'ın radikal İslamcı grupları desteklemekte ve Vehhabi ideolojisini yayma gayreti içinde olduğunu düşünmesi ve bunu tehdit olarak görmesidir. Ancak Rusya için bu durumu önemli kılan Rusya'nın geçmişte yaşadığı kötü tecrübelerdir. Suudi Arabistan, Sovyet- Afgan savaşında mücahitleri desteklemiş, ayrıca Rusya Suudi Arabistan'ı Rus- Çeçen savaşında isyancıları desteklemekle suçlamıştır. Suriye'deki iç savaş iki devlet arasındaki ilişkileri geren önemli bir unsura dönüşmüştür. Öncelikli olarak çatışma, Rusya Esad rejimini desteklerken, Suudi Arabistan'ın isyancıları desteklemesi noktasında belirmiştir. Rusya açısından Suudi Arabistan'ın amacı sadece Esad'ı

---

⁶⁰ Zaferullah Daudi, Şah Veliyullah ed-Dehlevi'den Günümüze Kadar Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları, İstanbul,1995,s.252.

⁶¹ Rasim Özgür Dönmez, “Orta Asya ve Kafkasya'da Siyasal Şiddet :Yerelden Küresele”, *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*,Ankara,2008,s.262.

devirmek değildir; Suudi Rejimi Suriye’de de Körfez bölgesinde olduğu gibi Vehhabi ideolojisiyle şekillenmiş, müttefiki bir devlet yaratmak istemektedir⁶²

Rus-Çeçen savaşında ise Çeçenlere Yardım etmek için çoğu Arap kökenli ve El Kaide ile bağlantılı gruplar bölgeye gelerek savaşa katılmışlardır. Arap savaşçılar Çeçen savaşını, İslamiyet’e karşı yapılmış bir savaş ve küresel düzeyde İslamcı hareketin uzantısı olarak görmekteydiler. Bu dönemde bölgeye gelen Ömer İbn el-Hattab, Bin Ladin’in arkadaşıydı. Hattab’ın Dağıstan’daki Vehhabi gruplar ile Ladin arasında iletişim sağladığı sanılmaktadır.⁶³Hattab’ın Ruslara karşı kazandığı başarılar sayılarının 3-4 bin kadar olmasına rağmen savaştaki yerlerini sağlamlaştırmıştı. Savaş sonrasında ise bölgede Suudi Arabistan tarafından yapılan maddi yardımlar ile etkinliklerini arttırdıkları görülmektedir.⁶⁴

Sünni-Şii ayrımının da ise İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin ideolojik başlangıcı 1400 yıl öncesine dayanmaktadır.

Hız Muhammed’in ölümünden sonra yerine geçecek kişiyi belirlememiştir. Müslümanlar yaptıkları Şura ile yakın arkadaşı Hız Ebubekir’i seçmişlerdir. Bu seçim tartışmalara neden olmuştur. Hız Muhammed’den sonra yerine gelecek halife onun soyundan mı gelmeliydi? yoksa seçimle mi seçilmeliydi? Şii ler bu tartışmada Hız Ali’nin Allah tarafından halife olarak seçildiğine inanmaktadırlar. Sonra gelen tarihi olaylar Hız Ali’nin şehit edilmesi, Kerbela olayı, Hız Ali’nin halife olarak seçildiğine inananlar kendilerini bu mezhebin altında toplamışlardır. Bunun karşısında da günümüzde Ehl-i Sünnet denilen Sünni Grup oluşmuştur.

Selefilik ile Şiilik arasında doktrinde temel görüş farkı Tevhid noktasında olmaktadır. Selefiler’ e göre mezar ziyaretleri bidattir. Selefiler’ e göre Şiilerin kabirlere tevessül etmesi şirktir. Bu görüş ayrılığı 1802 yılında Vehhabi Savaşçıların Kerbela’ ya yaptıkları baskına sebep olmuş, üç bine yakın Şii öldürülmüş ve Hız Hüseyin’in türbesi yağmalanmıştı. Bu olay tarih sahnesinde Şiiler ile Vehhabilerin arasında kapanmayacak bir düşmanlık yaratmıştı. Vehhabilik Şii ulema açısından ise İslam dinine darbe vurmak ve Müslümanları ayırmak için kurdukları ve tefrika çıkarmaktan başka bir amacı olmayan büyük bir problemdir. İran da yapılan İslam Devrimi sonrası ise bölgede Şii nüfusun gücünü etkin bir şekilde kullanacak bir aktör ortaya çıkmış oluyordu.

1979’da İslam Devrimi öncesi Şah Rıza Pehlevi Dönemi’ndeki İran ile Suudi Arabistan Amerika ile müttefik iki devletti. ABD Başkanı olan Nikson doktrinine

⁶² Dilek Yiğit, “Rusya Ortadoğu’da Şiilerin Yanında mı?” <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2016/04/25/8437/rusya-ortadoguda-siilerin-yaninda-mi> 05.05.2017

⁶³ Hahn, Gordon, “Getting the Caucasus Emirate Right”, A Report of the Center for Strategic and International Studies (CSIS) Russia and Eurasia Program, <http://csis.org/publication/getting-caucasus-emirate-right> 02.05.2017

⁶⁴ Penelope Larzillierer, “Chechnya: Moving Toward Islamic Nationalism?”, Blom, Bucaille-Luis Martinez, (eds.) The Enigma of Islamic Violence (London, Hurst): 89-104.

göre ABD ye müttefik devletlerarasında barış olmaması bölgedeki sorunların temel kaynağı olacaktır. Amerika bu politikası sonucu bu ülkelere olan silah satışına 1 milyar dolardan 10 milyar dolara çıkarmıştı. Ancak 1979'da İran'da İslam Devrimi'nin olması ABD'nin İran'a silah satışlarını keserken Suudi Arabistan satışa devam etmişti.⁶⁵

İran, İslam Devrimi sonrası devlet politikası olarak dış politikada Şii kimliğini kullanmakta bu da İran'ı bölgesel bir jeopolitik aktör haline getirmekteydi.⁶⁶ İlk olarak Ürdün Kralı Abdullah tarafından ortaya atılan Şii nüfusun çoğunlukta yaşadığı Hilal, içerisinde Ürdün, Irak, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'ın bulunduğu bir bölgeyi kapsamaktadır.⁶⁷ Bu ülkelerde İran dahil yaklaşık 200 milyon Şii yaşamaktadır. Ayrıca Irak, Pakistan ve Lübnan'daki Şii milis güçlerde İran tarafından kontrol edilmektedir.⁶⁸

Suudi Rejimi 1980'lerden itibaren İran'ın Ortadoğu'da daha etkin olacağı ve Arabistan'ın içerisindeki Şii nüfusu kışkırtacağı endişesini duymuştur. İran İslam Devrimi'nin ardından Ortadoğu'da yükselen Şii mezhepçiliği ve İran'ın devrim ihracına çalışması Körfez ülkelerinde özellikle Suudi Arabistan'da tehdit olarak algılanmıştı. Bunun sonucu bölge ülkeleri İran'a karşı denge politikası yürütmüşlerdir. İran'da yaşanan Irak İran Savaşı'nda Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Irak'ı desteklemişlerdir.⁶⁹

İran daha sonra Suudi rejimi devirmeye yönelik çağrılarını iki ülkenin arasının açılmasına sebep olmuştur. Ayrıca İran'ın kendi ülkesindeki monarşiye son vermesi ve İslam ülkelerinde bu tip yönetimlerin olmaması gerektiğini savunması bölge ülkelerinde ve Suudi Arabistan'ın halen hanedanlıklar tarafından yönetilmesi bu ülkeler için diğer bir tehdit algısı oluşturmaktadır. Suudi Rejimi Arap Baharı döneminde bölge Sünni ülke rejimlerine karşı olan ayaklanmaları kendine tehdit görmüş ve elindeki petrol ve mezhep gücünü kullanarak kendi ülkesindeki ve bölgesindeki muhaliflere karşı tutum oluşturmuştur.⁷⁰

İran son dönemlerde Batı ile ilişkileri normalleştirme çabaları ve Orta Asya'da olumlu bir dış politika çalışmaları ile bölgedeki etkinliğini arttırmayı amaçlamaktadır. Buda Suudi Arabistan için potansiyel tehlike görülmektedir. İki ülkenin jeopolitik ve stratejik önemi, mezhep farklılıkları ve dış politika farklılıkları iki ülke ilişkilerinde gerilimin tırmanmasına neden olmaktadır. Suudi Arabistan'da yaklaşık 3 milyon Şii yaşamakta ve nüfusun yüzde 15'ini oluşturmaktadır. Suudi

---

⁶⁵Jessica C. Varnum, “ Vying for Influence: Saudi Arabia's Reaction to Iran's Advancing Nuclear Program”,(http://www.nti.org/analysis/articles/saudi-reaction-irans-nuclear-program),30.11.2016.

⁶⁶ Vali Nasr, *The Sheia Revival*, w.w.Norton & Company, 2006.s.2014

⁶⁷ Robin Wright and Peter Baker, “Iraq, Jordan See Threat from Iran”, Washington Post, 2014

⁶⁸ Luis Lugo, Mapping the Global Muslim Population, *Pew Research Center*, Ekim 2009, s.8.

⁶⁹ Ertan Efeğil, “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler” Ortadoğu Analiz, 2013, s.105.

⁷⁰ Ünal Gündoğan, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, Ortadoğu Analiz, 2011, s.98.

Arabistan İran’ın Şii halklar üzerindeki nüfuzunu kendi ülkesinde ve çevre ülkelerde yaşayan Şii azınlık için kışkırtma tehlikesi olarak görmekte ve çatışma ortamını her zaman hazır tutmaktadır

SONUÇ

Suudi Rejimi, Ortadoğu jeopolitiğinde güç dengelerine dikkat etmektedir. Bu dengeleri bozacak türdeki girişimlere karşı politikalar izlemektedir. Bu nedenle bölgesel gelişmeleri mezhepsel bağlamda değerlendirmektedir. Körfez bölgesindeki ülkelerin kendi siyasi kararlarına uygun şekilde davranmasını istemektedir. Bu düşüncesine uygun olarak, Suudi Yönetimi, Yemen ve Bahreyn’deki olaylara müdahale etmekte sakınca görmemektedir.

Şii halkların çoğunlukla yaşadığı Şii Hilali adı verilen bölge içerisinde olan Suudi Arabistan bölgedeki Şiiilerin ayaklanacağı kaygısı taşımaktadır. Arap Baharı sırasında olan olayları bu perspektifle değerlendirmekte ve olabilecek sıkıntılara karşı diğer Müslüman devletler açısından elini güçlendirmek için Selefilik inancını bu ülkelere yerleştirmeye çalışmaktadır.

1979 İran Devrimi ile bölgedeki dengeler değişmiş İran’ın bölgede nüfuzu artmaya başlamıştır. Suudi Arabistan’da ve Körfez ülkelerinde bulunan Şiiiler siyasi taleplerini arttırmaya başlamışlar ve bunun en son örneği bu ülkelerde yaşanan Arap baharında kendini göstermiştir. Bahreyn de olan ayaklanma Suudi Arabistan’ın desteğiyle bastırılarak bilmiş, Yemen’de ise halen çatışmalar devam etmektedir. Yemen’deki mevcut siyasi iktidar Suudi Arabistan’ın desteği ile çatışmalara karşı koymaktadır. Bölge ülkeleri bu ayaklanmalara karşı kendi ülkelerini güvence altına almak için kısmi siyasal reformlar yapmak zorunda kalmışlardır.

2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgali ile başlayan süreçte ülke yönetimini Şii azınlığa kurdurulması Irak’taki Sünni-Şii çatışmalarının doğmasına sebep olmuştur. Irak’taki Sünnilerin arasında Saddam döneminden itibaren Selefi akımın yayıldığı bilinmektedir. Selefi unsurların desteklediği örgütler hem ABD’ye karşı hem de Şiiilere bombalı saldırılar yapmaktadır. Suriye’de ise Arap baharı sonucu çıkan olayların bastırılmaması ve iç savaşın uzaması, bölge ülkelerinin (İran ve Suudi Arabistan gibi) içeride savaşan grupları mezhepsel bazda desteklemeleri Suriye ve Irak’ı radikal örgütlerin merkezi haline getirmiştir. İki mezhebin arasındaki düşmanlıktan yararlanan Cihadı Selefi IŞİD bölgede etkinliğini arttırmış ve özellikle Şii nüfusa karşı acımasız saldırılar düzenlemiştir.

Suudi Arabistan Şiiiliği ve batılılaşmayı kendi rejimlerine tehdit olarak gördüklerinden Selefi-Vehhabi düşünceyi İslam dünyasına ve çevre ülkelere yaymak istemektedir. Dış politika hedeflerinden biri olan bölgesel istikrar ve rejim güvenliği için Selefi düşüncesinin ihracını politika aracı olarak kullanmaktan çekinmemekte ve bunu elinde bulundurduğu maddi güçle desteklemektedir. Bölgede son dönemde Suudi Arabistan ile İran’ın arasındaki mezhepsel rekabet en üst düzeye çıkmıştır. Selefilik düşüncesinin ayrıca, diğer mezhepler olan, Şii,

Hanefi ve Maliki gibi mezhepleri İslam dışı olarak görmesi , bölgedeki dengelerde mezhep düzleminde gerilimin artacağına da işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akgün, Birol-Gökhan Bozbaş, Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Konya, 2014, s. 5.
- Akbulut, Ahmet ,Tarihte ve Günümüzde Selefilik,”Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, Ensar Yayınları,1.Basım,İstanbul-2014,s 125.
- Arpa, Enver ,İbn Temiyye nin Kur’an Anlayışı, Fecr Yayınları,İstanbul-2010,s 25.
- Aydın, Hüseyin , İbn Temiyyeye Göre Kelam ve Kelamcılar, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt VII / 1,Sivas,Haziran- 2003,s 212.
- Büyükkara, Mehmet Ali , Suudi Arabistan ve Vehhabilik, Rağbet Yayınları,İstanbul, , 2004, s.21.
- Daudi, Zaferullah , Şah Veliyullah ed-Dehlevi’den Günümüze Kadar Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları, İstanbul,1995,s.252.
- Dönmez, Rasim Özgür , “Orta Asya ve Kafkasya’da Siyasal Şiddet :Yerelden Küresele”, Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası,Ankara,2008,s.262.
- Demir ,Hilmi, Akli Karışıklar İçin Sünnilik ve Selefilik Rehberi, Teostrateji Araştırmaları Merkezi, 2014, (<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/08/29/7751/akli-karisiklar-icin-selefilik-ve-sunnilik-rehberi>), s. 4. (07.06.2016) erişim tarihi:30.10.2016.
- Demir, Hilmi, Sürüm ve Versiyonlarıyla Selefilik, (http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/13666395559.Hilmi_Demir_Surum_ve_Versiyonlariyla_Selefilik.pdf), s. 3. (07.06.2016), erişim tarihi:28.10.2016.
- Dini Araştırmalar Cilt:7, s .20, ss 233.
- Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, Kitabii Makiiliiti'l-İslamiyyin, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980,
- el-Eseri, Abdullah bin Abdulhamid , Selef-i Salihin Akidesi, Gruba Yayınları, İstanbul, 2014 s. 8
- el-Firuzabadi, Mecduddin Muhammed , el Kamusu'l Muhit, Beyrut, 2003, s. 820.
- Efegil, Ertan ”Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler” ,Ortadoğu Analiz, 2013,s.105

- Fayda, Mustafa , "Bedevi",DİA, 5
- Ferhavi, Fuad , Nijerya'da Şiddet,Radikalizm ve Boko Haram , USAK Yayınları , Ankara,2015, s.10
- Fırlalı, Ethem Ruhi , Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri , Şa-to Yayınları , İstanbul, ,11. Basım, s .105.
- Güner, Selda, Vehhabi-Suudiler(1744-1819), Tarih Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul, 2013.
- Gündoğan, Ünal"Geçmişten Bugüne İslam Devrimi:Genel Değerlendirme", Ortadoğu Analiz,2011,s.98.
- Gordon, Hahn, "Getting the Caucasus Emirate Right", A Report of the Center for Strategic and International Studies (CSIS) Russia and Eurasia Program, (<http://csis.org/publication/getting-caucasus-emirate-right>), erişim tarihi:02.05.2017.
- Hilmi, Mustafa , es Selefiyye, Beyrut, 1991.
- Hasan, İbrahim, İslam Tarihi Ansiklopedisi, Kayıhan Yayınları, İstanbul .
- İşcan, Mehmet Zeki, Selefilik, İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri, 4. Basım, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012,s.18
- el-Ha:fııa, Abdulmuni'm , Mevsuatu 'l-Fıraki ve 'l-Camaat, 2005; s. 127.
- Jimale, Ahmad Ali , The Invention of Somalia,The Red Sea Press,Lawrence Ville,NJ,1995,s.1.
- Kahraman, Sıddık , Selefi Düşünce ile Vehhâbilik Ekseninde Orta Doğu'yu Düşünmek ,1.Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri, Kırıkkale, KÜSBE,Kasım-2014,s.379.
- Koca, Ferhat, Hanbeli Mezhebi, TDV İslam Ansiklopedisi,Ankara,1997, cilt 15,s 538
- Kurşun, Zekeriya, Necid ve Ahsa 'da Osmanlı Hakimiyeti, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998, s. 2.
- Kutub, Seyyid , İslamda Cihad,(Çev:H.Hüseyin Yılmaz), Özgü Yayınları , İstanbul, ,s 24-25.
- Kutlu, Sönmez, "İslam Düşüncesinde Gelenekçi Din Söyleminin Analizi", İslamiyet, 10/3, 2007,
- Larzillierer, Penelope "Chechnya: Moving Toward Islamic Nationalism?", Blom, Bucaille-Luis Martinez, (eds.) The Enigma of Islamic Violence (London, Hurst): 89-104.
- Lugo, Luis , Mapping the Global Muslim Population, Pew Research Center,Ekim 2009,s.8.

- Merçil, Erdoğan, “Selef” md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1992, c. 6. cilt, s. 399.
- Nasr, Vali, The Sheia Revival,w.w.Norton&Company,2006.s.2014
- Nasr, Jamil M.Abu’n -Loimer Roman,İslam in the Wold Today :A Hand Book of Politics, Religion, Culture,and Society,Ende,Newyork,2010,ss.418
- Öz, Mustafa, Ana hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi,1.Basım, İstanbul, Ensar, 2012,
- Raymond, Jean , Vehhabiler’in Ortaya Çıkışı, (Çev: Ramazan Adıbelli), Karahan Yayınları, Adana, Kasım-2010,s.5.
- eş-Şeybani ,İmam Ahmed İbn Hanbel, Ehli Sünnet ‘in Esasları, Mercan Kitap 1.Basım, İstanbul, ,2016,s 11.
- Varnum, Jessica C. , “Vying for Influence: Saudi Arabia's Reaction to Iran's Advancing Nuclear Program”,(<http://www.nti.org/analysis/articles/saudi-reaction-irans-nuclear-program>), erişim tarihi:30.11.2016.
- Yıldırım, Ramazan, "Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik", Analiz, SETA, İstanbul, 2013, Sayı: 73, s. 8.
- Yiğit, Dilek, “Rusya Ortadoğu’da Şiilerin Yanında mı? (<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2016/04/25/8437/rusya-ortadoguda-siilerin-yaninda-mi>), erişim tarihi:05.05.2017.
- Zehra, Muhammed Ebu , Mezhepler Tarihi, , Hisar Yayınevi ,İstanbul,2014,s.576
- Whelan, Richard, El-Kaidecilik İslam’a Tehdit, Dünya’ya Tehdit (Çev. Prof.Dr.Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, Pınar Arıkan), Platin Yayınları , Ankara,2005 , s.69.
- Wright, Robin and Peter Baker,“Iraq,Jordan See Threat from Iran”,Washington Post,2014
- “Arabistan ve İran arasındaki ittifakın ve düşmanlığın uzun tarihi”, http://www.ydh.com.tr/HD5801_arabistan-ve-iran-arasindaki-ittifakin-ve-dusmanligin-uzun-tarihi.html,erişim tarihi:03.06.2017.